

ΕΦΑΡΜΟΓΕΣ ΔΗΜΟΣΙΟΥ

ΔΙΚΑΙΟΥ

ΘΕΜΑ:ΤΟ ΖΗΤΗΜΑ ΤΗΣ

ΕΦΑΡΜΟΓΗΣ ΤΗΣ ΤΡΙΑΔΙΚΗΣ

ΡΥΘΜΙΣΗΣ ΤΟΥ ΑΡΘΡΟΥ 5ΠΑΡ.1 Σ.

ΟΝΟΜΑ:ΕΡΜΙΟΝΗ

ΕΠΩΝΥΜΟ:ΒΕΝΕΤΣΑΝΑΚΗ

ΑΡΙΘΜΟΣ ΜΗΤΡΩΟΥ:1340200300043

ΤΜΗΜΑ:ΝΟΜΙΚΗΣ

ΕΞΑΜΗΝΟ ΦΟΙΤΗΣΗΣ:ΟΓΛΟΟ

ΤΗΛ.210-4517994, 6947761800

e-mail:ermioniv@yahoo.com

ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ:ΑΝΔΡΕΑΣ

Γ.ΔΗΜΗΤΡΟΠΟΥΛΟΣ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

1)ΕΙΣΑΓΩΓΗ:ΤΟ ΘΕΜΑ,σελ.3

2)ΤΟ ΔΙΚΑΙΩΜΑ ΤΗΣ ΕΛΕΥΘΕΡΗΣ
ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ ΤΗΣ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΤΑΣ
ΓΕΝΙΚΑ,σελ.6

3)ΟΡΙΟΘΕΤΗΣΗ Ή ΠΕΡΙΟΡΙΣΜΟΣ,σελ.13

4)ΤΟ ΖΗΤΗΜΑ ΤΗΣ ΕΦΑΡΜΟΓΗΣ,σελ.18

5)ΟΡΙΟΘΕΤΙΚΗ ΤΡΙΑΔΑ

*η αρχή της νομιμότητας,σελ.23

*η αρχή της κοινωνικότητας,σελ.25

*η αρχή της χρηστότητας,σελ.30

6)ΕΙΔΙΚΕΣ ΕΦΑΡΜΟΓΕΣ,σελ.33

7)ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ,σελ.38

8)ΔΗΜΜΑΤΑ,σελ.39

9)ΠΕΡΙΛΗΨΗ,σελ.39

10)ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ,σελ.41

1.ΕΙΣΑΓΩΓΗ/ΤΟ ΘΕΜΑ

Σύμφωνα με το άρθρο 5παρ.1Σ ο άνθρωπος μπορεί να αναπτύσσει ελεύθερα την προσωπικότητά του εφόσον δεν προσβάλλει τα δικαιώματα των άλλων , το Σύνταγμα και τα χρηστά ήθη . Η ανάπτυξη της προσωπικότητας δεν είναι απεριόριστη . Αντίθετα της προσδίδεται εκείνη η μορφή , εκείνο το περιεχόμενο που καθορίζεται με βάση τις τρεις πιο πάνω προϋποθέσεις .

Η διάταξη του άρθρου 5παρ.1Σ αποτελεί βασική συνταγματική αρχή . Ανήκει στις θεμελιώδεις διατάξεις της έννομης τάξης . Η ανθρωποκεντρική αντίληψη του δικαίου είναι πραγματική αναγκαιότητα ώστε να μπορούμε να μιλάμε για δίκαιο στην κυριολεξία του όρου. Το κάθε δικαίωμα είναι εξουσία που δίνεται στον άνθρωπο από το δίκαιο . Ωστόσο η άσκησή του δεν πρέπει να είναι ανεξέλεγκτη , χωρίς φραγμούς και αναστολές .

Η κακή άσκηση του δικαιώματος συνιστά παθογόνο κατάσταση του νομικού συστήματος και ως τέτοια πρέπει να υπόκειται σε κυρώσεις . Εκείνο που

οφείλουμε να εξετάσουμε είναι τα κριτήρια με τα οποία θα διαγνωστεί η ανωτέρω παράνομη συμπεριφορά . Έτσι, λοιπόν, αφού αναφερθούμε γενικά στο εξαιρετικής σημασίας για το δίκαιο δικαίωμα ανάπτυξης της προσωπικότητας θα προσπαθήσουμε να διαπιστώσουμε αν οι τρεις προϋποθέσεις που θέτει (νομιμότητα, κοινωνικότητα , χρηστότητα) συρρικνώνουν το γενικό περιεχόμενό του , οπότε συνιστούν περιορισμούς ή μορφοποιούν εξ αρχής την έννοια του δικαιώματος οπότε συνιστούν οριοθετήσεις .

Στη συνέχεια θα αναφερθούμε στο ζήτημα της εφαρμογής της διάταξης στα επιμέρους συνταγματικά δικαιώματα . Αφού εκθέσουμε τα πλεονεκτήματα και τα μειονεκτήματα των θεωριών που έχουν διατυπωθεί , και συγκεκριμένα της θεωρίας της γενικής και της ειδικής εφαρμογής , θα καταλήξουμε στην ορθότερη άποψη αιτιολογώντας παράλληλα τη θέση μας . Το ζήτημα της εφαρμογής είναι ιδιαίτερης σπουδαιότητας γιατί αποτελεί τον κεντρικό άξονα του θέματος .

Επιπλέον, το άρθρο 5παρ.1Σ θέτει τρεις προϋποθέσεις που χρήζουν περαιτέρω εξειδικεύσεως . Θα είχε μεγάλη

αξία μια εκτεταμένη ανάλυση της αρχής της νομιμότητας, της κοινωνικότητας και της χρηστότητας για την κατανόηση της σημασίας της διάταξης για το όλο δικαιοσύνη σύστημα μιας και οι ανωτέρω αρχές βρίσκουν θεσμική θεμελίωση και σ' αυτή.

Τέλος, κλείνοντας σκόπιμη θα ήταν η παράθεση κάποιων παραδειγμάτων από την καθημερινότητα και ο τρόπος αντιμετώπισής τους που ενδείκνυται βάσει των πορισμάτων μας . Η θεωρητική ανάλυση μένει κενή αν δε βρίσκει έδαφος και σε πρακτικό επίπεδο . Η αναφορά παραδειγμάτων διασαφηνίζει τις προεκτεθείσες απόψεις και προσφέρει απτές παραστάσεις στον αναγνώστη .

2.ΤΟ ΔΙΚΑΙΩΜΑ ΤΗΣ ΕΛΕΥΘΕΡΗΣ
ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ ΤΗΣ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΤΑΣ
ΓΕΝΙΚΑ.

Η διάταξη του άρθρου 5παρ.1 Σ αποτελεί θεμέλιο του συνταγματικοπολιτικού συστήματος . Σ' αυτήν κατοχυρώνεται η ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας που μαζί με την αρχή της ισότητας συνιστά έναν απ' τους βασικούς συνταγματικούς προσδιορισμούς της ανθρώπινης αξίας. Η ελευθερία του ανθρώπου αποτέλεσε κεντρική ιδέα για πολλούς κοινωνικούς και εθνικοαπελευθερωτικούς αγώνες , ενώ παράλληλα ώθησε στη δημιουργία φιλοσοφικών ρευμάτων.

Η διάταξη του άρθρου 5παρ.1Σ κατοχυρώνεται για πρώτη φορά στο Σύνταγμα του 1975¹ . Σύμφωνα μ' αυτό <<καθένας έχει δικαίωμα να αναπτύσσει ελεύθερα την προσωπικότητά του και να συμμετέχει στην κοινωνική , οικονομική , και πολιτική ζωή της Χώρας , εφόσον δεν προσβάλλει τα δικαιώματα των άλλων και δεν παραβιάζει το Σύνταγμα ή τα χρηστά ήθη >>.Ανήκει στα ατομικά δικαιώματα του Σ 1975/1986/2001 . Ωστόσο το άρθρο 5παρ.1Σ δεν κατοχυρώνει την ελευθερία ανάπτυξης της προσωπικότητας μόνο ως υποκειμενικό δικαίωμα αλλά και ως αντικειμενικό κανόνα δικαίου , δηλαδή ως συνταγματικό αγαθό ανεξάρτητα από κάθε συγκεκριμένο φορέα του ατομικού δικαιώματος .²

---

¹ Πούλης Ε. Παναγιώτης , Εισαγωγή στο Δημόσιο Δίκαιο (β' έκδοση) ,εκδ.Αντ.Σακ.2003,σελ.93-98

² .ΑνδρέαςΓ. Δημητρόπουλος, Συνταγματικά δικαιώματα-ειδικό μέρος:μητρικά δικαιώματα –φυσική υπόσταση , Σύστημα Συνταγματικού Δικαίου , τόμος Γ΄ -τεύχος ΙΙ ,εκδ Αντ.Σακ.2007, σελ.352επ.

Έχει , συνεπώς , διπλή φύση αντικειμενική και υποκειμενική . Στο Σύνταγμα κατοχυρώνεται η γενικότερη ελευθερία του ανθρώπου με την αντικειμενική και την υποκειμενική της διάσταση , ως αντικειμενική αρχή και ως συνταγματικό δικαίωμα . Από την αντικειμενική αρχή απορρέουν υποκειμενικά δίκαια (δικαιώματα) του κάθε φορέα . Η (αντικειμενική) προστασία του ανθρώπου αποτελεί και (υποκειμενική) προστασία του κάθε πολίτη .

Η διάταξη του άρθρου 5παρ.1Σ αποτελεί συνδυασμό της διάταξης 2παρ.1 του Γερμανικού Συντάγματος(<<Γενικό δικαίωμα ελευθερίας , προσωπική ελευθερία : 1. Καθένας έχει δικαίωμα να αναπτύσσει ελεύθερα την προσωπικότητά του , εφόσον δεν παραβιάζει τα δικαιώματα των άλλων και δεν προσβάλλει τη συνταγματική τάξη ή τον ηθικό νόμο >>) και του 3παρ. 2 του ιταλικού Συντάγματος(<<Αποτελεί καθήκον της Δημοκρατίας η άρση των εμποδίων οικονομικής και κοινωνικής φύσεως , που περιορίζοντας στη πράξη την ελευθερία και την ισότητα των πολιτών , παρακωλύουν την πλήρη ανάπτυξη του ανθρώπου και την ενεργό συμμετοχή όλων των εργαζομένων στην πολιτική , οικονομική και κοινωνική οργάνωση της χώρας>>). Επιπλέον κατά το άρθρο 1εδά' της Γαλλικής Διακήρυξης

του 1789:(«οι άνθρωποι γεννιούνται και παραμένουν ελεύθεροι και ίσοι ως προς τα δικαιώματα »).

Για το Ομοσπονδιακό Συνταγματικό Δικαστήριο³ το άρθρο 1παρ.1 του Ομοσπονδιακού Συντάγματος προστατεύει την αξιοπρέπεια του ανθρώπου έναντι πάσης προσβολής . Σύμφωνα με τον Nipperdey η διάταξη του άρθρου αυτού περιέχει γενικό ανθρώπινο δικαίωμα του status libertatis (αμυντικό) και του status positivus (προστατευτικό) καθώς και του status socialis στο έδαφος των σχέσεων του ιδιωτικού δικαίου υπό την έννοια ενός υποκειμενικού δημοσίου καθώς και ενός απόλυτου και γενικώς προστατευόμενου υποκειμενικού ιδιωτικού δικαιώματος . Τον Nipperdey δεν ακολούθησε τελικώς η κρατούσα γνώμη. Η πλειοψηφούσα γνώμη αποκρούει τη λειτουργία του άρθρου 1παρ.1 του Ομοσπονδιακού Συντάγματος ως ατομικού δικαιώματος . Κατά την κρατούσα άποψη η διάταξη περιέχει μια ανώτερη θεσμική αρχή η οποία πραγματώνεται βαθμηδόν προς όφελος του ατόμου.

---

³ Ζώρας Κ. , Η συνταγματική αρχή του σεβασμού και της προστασίας της ανθρώπινης αξιοπρέπειας κατά το Γερμανικό Ομοσπονδιακό Σύνταγμα , Το Σ 1978

Η ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας είναι το <<μητρικό δικαίωμα >> έναντι όλων των μερικότερων ελευθεριών. Οι ατομικές ελευθερίες εξειδικεύουν το <<μητρικό>> δικαίωμα τελώντας έτσι σε σχέση ειδικού προς γενικό . Ο Durig διαβλέπει μια ιδιαίτερη σημασία των ατομικών δικαιωμάτων . Αυτά αποτελούν ένα σύστημα αξιών με βάση την προστατευτική διάταξη της ανθρώπινης αξιοπρέπειας . Η τελευταία αναλύεται ως θεσμική αρχή , στα πλαίσια αυτού του συστήματος , στα γενικότερα και ειδικότερα δικαιώματα της ελευθερίας και της ισότητας .

Την ανωτέρω άποψη του Durig επικρίνει ο Hesse . Ο Hesse δεν αποδέχεται τη θεωρία των ατομικών δικαιωμάτων του Durig περί σχηματισμού εκ μέρους τους ενός ιδιαίτερου συστήματος στα πλαίσια του Συντάγματος . Η από το Durig επιχειρηθείσα συστηματοποίηση των ατομικών δικαιωμάτων σαφώς επηρέασε τη νομολογία του Ομοσπονδιακού Συνταγματικού Δικαστηρίου , το οποίο δέχεται ότι τα ατομικά δικαιώματα του Συντάγματος σχηματίζουν ένα σύστημα αξιών . Στο σημείο αυτό αξίζει να

παρατηρήσουμε ότι η σύγχρονη θεώρηση της λειτουργίας των ατομικών δικαιωμάτων ως βασικών στοιχείων μιας (συνταγματικής) αντικειμενικής τάξεως δεν αναιρεί την παραδοσιακή λειτουργία τους ως υποκειμενικά δικαιώματα .

Η ανθρώπινη αξιοπρέπεια ως γενικής σημασίας αξία δεν κατατείνει εκ των προτέρων στην πραγμάτωση της για κάθε συγκεκριμένο φορέα , αλλά στην αφηρημένη δυνατότητα προς πραγμάτωση . Βέβαια κατά την κρατούσα άποψη σεβασμό και προστασία της ανθρώπινης αξιοπρέπειας απολαύει και ο συγκεκριμένος άνθρωπος που υφίσταται την προσβολή . Φορέας , λοιπόν, του δικαιώματος είναι κάθε φυσικό πρόσωπο καθώς και το κυοφορούμενο , ανεξάρτητα από την ύπαρξη τυχόν βαριών σωματικών αλλοιώσεων . Κατά την κρατούσα μάλιστα άποψη ο σεβασμός της ανθρώπινης αξιοπρέπειας καλύπτει και ορισμένες περιπτώσεις μετά το θάνατο . Τέλος , φορείς του δικαιώματος είναι και νομικά πρόσωπα εφόσον όμως η άσκηση του δικαιώματος συμβιβάζεται με τη φύση του νομικού προσώπου . Ειδικότερα , στο άρθρο 5παρ.1Σ

κατοχυρώνεται η ελεύθερη συμμετοχή στην πολιτική , οικονομική και κοινωνική ζωή της χώρας. Η συμμετοχή στην πολιτική ζωή αφορά βασικά τους Έλληνες πολίτες (μητρικό δικαίωμα , μαζί με την πολιτική ισότητα) . Η ελεύθερη συμμετοχή στην οικονομική ζωή (μητρικό δικαίωμα του οικονομικού χώρου) έχει ως φορείς φυσικά πρόσωπα , ημεδαπούς και αλλοδαπούς αλλά και νομικά πρόσωπα , ιδιωτικού και δημοσίου δικαίου . Τέλος , η ελεύθερη συμμετοχή στην κοινωνική ζωή ανήκει καταρχήν σε φυσικά πρόσωπα , ημεδαπούς και αλλοδαπούς . Σε εξαιρετικές μόνο περιπτώσεις , φορείς των μερικότερων εκφάνσεων μπορεί να είναι και νομικά πρόσωπα.

3.ΟΡΙΟΘΕΤΗΣΗ Ή ΠΕΡΙΟΡΙΣΜΟΣ;

Καταρχήν πρέπει να δούμε την ειδοποιό διαφορά μεταξύ οριοθέτησης και περιορισμού . Οριοθέτηση είναι ο με διατάξεις δικαίου στο πλαίσιο της γενικής σχέσης πραγματοποιούμενος καθορισμός του γενικού περιεχομένου , ο προσδιορισμός των ανώτατων ορίων άσκησης του δικαιώματος . Πρόκειται για κανόνα δικαίου που αποτελεί την <<οροφή >>του δικαιώματος⁴ . Έχει σχέση με την άσκηση του δικαιώματος την οποία οριοθετεί . Η οριοθέτηση υπάρχει στη γενική σχέση , ενώ αντίθετα ο περιορισμός υπάρχει στην ειδική σχέση .

Η οριοθέτηση έχει γενικό χαρακτήρα . Χαράσσει τα όρια στην άσκηση της κρατικής εξουσίας αλλά και των ιδιωτών . Από χρονική άποψη , είναι πάγια (όχι προσωρινή) . Αναφέρεται σε όλους τους φορείς των δικαιωμάτων , στα οποία και εφαρμόζεται χωρίς επιφυλάξεις . Η καθολικότητα , δηλαδή , αποτελεί χαρακτηριστικό της .

Από οντολογική , λοιπόν, άποψη η οριοθέτηση είναι το ανώτατο εξωτερικό σύνορο του δικαιώματος . Έτσι κάθε θεμελιώδες δικαίωμα δεν είναι γενικό και απεριόριστο , αλλά αντίθετα συγκεκριμενοποιείται . Η θέσπιση ορίων δράσης γίνεται με γενικές νομικές ρυθμίσεις . Το έργο αυτό ανήκει βασικά στον συντακτικό νομοθέτη και δευτερευόντως στον κοινό . Τα θεμελιώδη

---

⁴ Ανδρέας Γ. Δημητρόπουλος, Συνταγματικά Δικαιώματα , Γενικό μέρος , Σύστημα Συνταγματικού Δικαίου , τόμος Γ΄-Ημίτομος Ι,εκδ.Σακ.Αθήνα-Θεσσαλονίκη,σελ.53επ.

δικαιώματα είναι συνταγματικώς κατοχυρωμένα , συνεπώς οποιοσδήποτε προσδιορισμός του περιεχομένου τους γίνεται από συνταγματικές διατάξεις .

Οι οριοθετήσεις αναφέρονται στην άσκηση . Οριοθετήσεις και εννοιολογικοί προσδιορισμοί είναι συνυφασμένοι με το περιεχόμενο του δικαιώματος⁵ . Οι εννοιολογικοί προσδιορισμοί προσδιορίζουν το είδος της εξουσίας που παρέχει το κάθε δικαίωμα . Αντίθετα , οι οριοθετήσεις προσδιορίζουν τα όρια άσκησης του δικαιώματος , καθοδηγούν δηλαδή τον τρόπο χρήσης και απόλαυσης δικαιώματος που έχει ήδη αποκτηθεί.

Οι οριοθετήσεις προσδιορίζουν το γενικό περιεχόμενο του δικαιώματος , δηλαδή τα άκρα όρια νόμιμης άσκησης του (μαξιμαλιστικός προσδιορισμός)⁶ . Στον αντίποδα βρίσκεται ο πυρήνας που καθορίζει το ελάχιστο και όχι το μέγιστο περιεχόμενο του δικαιώματος. Οι οριοθετήσεις απλά τοποθετούν τα σύνορα του δικαιώματος και δε συρρικνώνουν το περιεχόμενο του . Ο καθορισμός του προστατευτικού περιβάλλοντος του δικαιώματος συνιστά <<προσδιορισμό>>, οριοθέτηση όχι <<περιορισμό>>.

Οι οριοθετικές ρυθμίσεις θέτουν την οριοθετική γραμμή . Με άλλα λόγια διαχωρίζουν δύο περιοχές , την επιτρεπόμενη από την απαγορευμένη αφού θέτουν τα νομικά όρια της άσκησης των συνταγματικών

---

⁵ Π.Δ. Δαγτόγλου, Συνταγματικό Δίκαιο , Ατομικά Δικαιώματα Α΄,β΄ εκδ., εκδ. Αντ. Ν. Σακ 2005., σελ. 133 επ.

⁶ Ανδρέας Γ. Δημητρόπουλος, Συνταγματικά Δικαιώματα , Γενικό μέρος , Σύστημα Συνταγματικού Δικαίου , τόμος Γ΄-Ημίτομος Ι, εκδ. Σακ. Αθήνα-Θεσσαλονίκη, σελ. 170 επ.

δικαιωμάτων . Κατ' επέκταση διακρίνουν δύο ειδών συμπεριφορές την επιδοκιμαζόμενη απ' την απαγορευμένη . Τέλος , απαγορεύουν την υπέρβαση των άκρων ορίων . Μια τέτοια υπέρβαση συνεπάγεται κυρώσεις , που μπορεί να συνίστανται σε περιορισμούς ή ακόμα και σε απώλεια του δικαιώματος .Αν κάποιος υπερβεί τα προβλεπόμενα όρια παύει πλέον να βρίσκεται στο πεδίο της γενικής κυριαρχικής σχέσης και μεταβαίνει στο πεδίο μιας άλλης ειδικής σχέσης και ιδίως ειδικής ποινικής ή πειθαρχικής σχέσης.

Η οριοθετική λειτουργία του δικαιώματος είναι διπλή⁷ . Αφενός είναι θετική και εξασφαλίζει ένα χώρο ελεύθερης δράσης στο δικαιούχο (ελευθεριακή-εσωτερική λειτουργία) , αφετέρου είναι αρνητική και εμποδίζει τρίτους να παρεμβαίνουν στην περιοχή του δικαιούχου αλλά και τον ίδιο το δικαιούχο να ξεπεράσει το όριο του δικαιώματος (αμυντική – εξωτερική λειτουργία) .

Η άσκηση του δικαιώματος της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας πραγματοποιείται σε δύο επίπεδα , το γενικό και το ειδικό . Το δικαίωμα ασκείται στο επίπεδο της γενικής κυριαρχικής σχέσης εντός της οποίας αναπτύσσεται το ευρύτερο δυνατό περιεχόμενό του (γενικό περιεχόμενο) . Στο πλαίσιο της γενικής σχέσης το δικαίωμα δεν περιορίζεται , αλλά

---

⁷ Ανδρέας Γ Δη μητρόπουλος. , Συνταγματικά Δικαιώματα , Γενικό μέρος , Σύστημα Συνταγματικού Δικαίου , τόμος Γ΄-Ημίτομος Ι,εκδ.Σακ.Αθήνα-Θεσσαλονίκη,σελ.172επ.

οριοθετείται. Αυτό σημαίνει ότι κάθε περιορισμός , κάθε συρρίκνωση του γενικού περιεχομένου του δικαιώματος αντιβαίνει στην ελεύθερη δημοκρατική τάξη . Οι <<παρεμποδίσεις>> που τυχόν υπάρχουν στη γενική σχέση δεν είναι <<περιορισμοί >> αλλά <<απλές επιδράσεις>>.

Σύμφωνα , λοιπόν , με το άρθρο 5παρ.1 Σ η ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας επιτρέπεται εφόσον α) δεν προσβάλλει τα δικαιώματα των άλλων , β) δεν παραβιάζει το Σύνταγμα και γ) τα χρηστά ήθη . Η τριάδα αυτή θεωρείται <<περιοριστική >>. Ωστόσο στην πραγματικότητα δεν πρόκειται για περιοριστική αλλά για οριοθετική τριάδα.

Στο ερώτημα , επομένως , αν έχουμε οριοθέτηση ή περιορισμό η απάντηση είναι ότι έχουμε οριοθέτηση . Αυτό οφείλεται στην επικράτηση της κοινωνικής ανθρωπιστικής έννομης τάξης , στην οποία το κράτος οφείλει να διασφαλίζει την ελευθερία και την ισότητα . Η ελευθερία δεν είναι ελευθερία των λίγων , όπως συμβαίνει στην ατομικιστική έννομη τάξη , αλλά ελευθερία για όλους (ισοποίηση της ελευθερίας) . Αν ίσχυε η ατομικιστική προσέγγιση της ελευθερίας η διάκριση σε οριοθετήσεις και περιορισμούς δε θα είχε νόημα . Κι αυτό γιατί σύμφωνα μ' αυτή η ελευθερία ανήκει στους λίγους . Συνεπώς οτιδήποτε εκλαμβάνεται ως περιορισμός . Υπό τη σύγχρονη θεώρηση , όμως , η

ελευθερία του ανθρώπου ως μητρικό δικαίωμα υπάγεται
στις οριοθετήσεις των 5παρ.1Σκαι 25Σ.⁸

---

⁸ Ανδρέας Γ. Δημητρόπουλος , Κοινωνικός Ανθρωπισμός και Ανθρώπινα
Δικαιώματα,εκδ.Σακ.,σελ.146επ.

4.ΤΟ ΖΗΤΗΜΑ ΤΗΣ ΕΦΑΡΜΟΓΗΣ

Η διάταξη του άρθρου 5παρ.1 Σ είναι <<ισχύον δίκαιο>>, κατοχυρώνει συνταγματικό δικαίωμα και έχει πλήρη νομική δύναμη . Δεν περιλαμβάνει μόνο υποκειμενικό δικαίωμα αλλά θέτει και αντικειμενικό κανόνα δικαίου . Το ερώτημα που ανακύπτει , λοιπόν, συνίσταται στο αν η εφαρμογή της εν λόγω διάταξης είναι επικουρική , εφαρμόζεται δηλαδή μόνο όπου το Σύνταγμα δεν περιέχει ειδικές διατάξεις ή αν η εφαρμογή της είναι άμεση , αν με άλλα λόγια καλύπτει όλες τις επιμέρους εκδηλώσεις της ανθρώπινης αξιοπρέπειας . Το ερώτημα δεν αφορά στον ίδιο βαθμό την οριοθετική τριάδα . Η αμφισβήτηση σχετίζεται κυρίως με τη ρήτρα των χρηστών ηθών⁹ καθόσον η γενική ισχύς των άλλων δυο (Σύνταγμα και δικαιώματα των τρίτων) είναι αυτονόητη. Η απάντηση , όμως , πρέπει να είναι ενιαία . Εξάλλου όχι μόνο το Σύνταγμα και τα δικαιώματα των άλλων συνιστούν γενικές ρήτρες αλλά και τα χρηστά ήθη.

Στη θεωρία και τη νομολογία έχουν υποστηριχθεί και οι δύο απόψεις . Οι H.v.Mangoldt-Fr.Klein υποστηρίζουν την άμεση εφαρμογή των τριών συνταγματικών <<περιορισμών>> (ουσιαστικά όπως είδαμε πρόκειται για οριοθετήσεις) της ελευθερίας

---

⁹ Ανδρέας Γ Δη μητρόπουλος , Σύνταγματικά Δικαιώματα , Γενικό μέρος , Σύστημα Συνταγματικού Δικαίου , τόμος Γ΄-Ημίτομος Ι,εκδ.Σακ.Αθήνα-Θεσσαλονίκη,σελ.172επ.

ανάπτυξης της προσωπικότητας σε όλες τις επιμέρους ατομικές ελευθερίες , εφόσον δεν κατοχυρώνονται από τους ίδιους ή άλλους ειδικούς περιορισμούς . Σύμφωνα μ' αυτή την άποψη¹⁰ οι εν λόγω περιορισμοί είναι γενικοί άμεσοι συνταγματικοί περιορισμοί . Έτσι ισχύουν σε όλες τις ειδικές ατομικές ελευθερίες.

Πάνω στο ζήτημα αυτό έχει διατυπωθεί και μια άλλη παραλλαγμένη άποψη από τον G. Durig. Ο συγγραφέας αυτός υποστηρίζει την έμμεση (ανάλογη) εφαρμογή των περιορισμών στις ειδικές ατομικές ελευθερίες . Το επιχείρημα αντλείται από το άρθρο 2παρ. 1Σ του Θεμελιώδους Νόμου της Βόννης η οποία αφενός κατοχυρώνει την ελευθερία ανάπτυξης της προσωπικότητας ως την κύρια ατομική ελευθερία υπό την έννοια ενός δημοσίου δικαιώματος που καταλαμβάνει όλες τις μη συνταγματικά κατοχυρωμένες ελευθερίες, αφετέρου δε περιλαμβάνει (σε συνδυασμό με την διάταξη 1παρ.1 του Θεμελιώδους Νόμου της Βόννης περί σεβασμού της ανθρώπινης αξιοπρέπειας) <<μια αντικειμενική συνταγματική απόφαση >> , έναν ερμηνευτικό κανόνα του αντικειμενικού συνταγματικού δικαίου για την ερμηνεία των άλλων ατομικών δικαιωμάτων. Συνεπώς, η θεωρία περί έμμεσης εφαρμογής στηρίζεται στη δεύτερη σημασία της διάταξης ως ρυθμιστικής αρχής του αντικειμενικού συνταγματικού δικαίου.

---

¹⁰ Αθανασίου Ε. Ράικου,Παραδόσεις Συνταγματικού Δικαίου (κατά το Σ του 1975) , τόμος β΄,Τα Θεμελιώδη Δικαιώματα ,τεύχος α΄,εκδ.3^η ,εκδ.Αντ.Σακ.Αθήνα1984,σελ.162επ.

Οι ανωτέρω απόψεις επικρίθηκαν έντονα απ' τους ερμηνευτές του Θεμελιώδους Νόμου της Βόννης . Την εφαρμογή τους στα άλλα ατομικά δικαιώματα αποκρούει και η νομολογία του Ομοσπονδιακού Δικαστηρίου . Έτσι η απόφαση της 24^{ης} Φεβρουαρίου 1971 απέκρουσε την άμεση και έμμεση εφαρμογή των περιορισμών βασιζόμενη στην από το άρθρο 5παρ.3α' του Θεμελιώδους Νόμου της Βόννης περί ελευθερίας της τέχνης. Θεώρησε αυτή την επιμέρους ελευθερία ως ασυμβίβαστη με τη σχέση της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας. Το δικαστήριο θεώρησε επικουρική τη γενική διάταξη ανάπτυξης της προσωπικότητας έναντι των ειδικών ατομικών ελευθεριών.

Στην ελληνική έννομη τάξη πολλοί υποστήριξαν την προεκτεθείσα άποψη περί επικουρικής εφαρμογής¹¹ . Σύμφωνα μ' αυτήν την άποψη , όπως ήδη έχουμε αναπτύξει , το άρθρο 5παρ.1Σ εφαρμόζεται μόνο όπου το Σύνταγμα δεν περιέχει ειδικές διατάξεις . Η ταυτόχρονη επίκληση είναι ερμηνευτικά περιττή και εσφαλμένη . Το 5παρ.1Σ σε συνδυασμό με το 2παρ.1Σ(αξιοπρέπεια) προστατεύουν πλευρές της ανθρώπινης προσωπικότητας που δεν αναφέρονται στις επόμενες ειδικότερες εγγυήσεις των ατομικών δικαιωμάτων (γενικό δικαίωμα προσωπικότητας) . Υπέρ της εδώ υποστηριζόμενης άποψης συνηγορεί και επιχείρημα εξ αντιδιαστολής από τη διάταξη 13παρ.3β' του Συντάγματος , που

---

¹¹ Π.Δ.Δαγτόγλου, Συνταγματικό Δίκαιο , Ατομικά Δικαιώματα Β', β' εκδ., εκδ.Αντ.Ν.Σακ2005.,σελ.133επ.

κατοχυρώνει την ελευθερία της λατρείας υπό την επιφύλαξη των <<χρηστών ηθών>>.

Ορθότερη , όμως , φαίνεται η άποψη ότι η διάταξη 5παρ.1Σ καλύπτει όλες τις ειδικότερες εκδηλώσεις της ανθρώπινης προσωπικότητας. Έχει , λοιπόν, πρωτεύουσα σημασία και όχι επικουρική . Επιβάλλεται η επίκλησή της στις ειδικότερες συνταγματικές διατάξεις . Από τη φύση της σχέσης γενικού προς ειδικό προκύπτει ότι η εφαρμογή του ειδικού δεν αποκλείει κατ' ανάγκην το γενικό . Το ειδικό είναι μερικότερο και κατ' επέκταση υπάγεται στο γενικό . Επομένως , καταλήγουμε στο συμπέρασμα ότι εφαρμόζοντας την ειδική διάταξη οφείλουμε να επικαλούμαστε και τη γενική .

Οι μορφές αυτής της σχέσης είναι τρεις¹² . Πρώτον, αν η ειδική σχέση επαναλαμβάνει ή εξειδικεύει τη γενική ρύθμιση έχουμε την περίπτωση συνεφαρμογής και των δύο διατάξεων . Γενική και ειδική διάταξη συμφωνούν κατά περιεχόμενο και μ' αυτή την έννοια η ειδική δε μπορεί να αποκλείει τη γενική . Δεύτερον, αν το περιεχόμενο της ειδικής ρύθμισης έρχεται σε αντίθεση με τη γενική τότε υπερισχύει η ειδική βάσει του κανόνα *lex specialis derogat legi generali*. Ο ειδικός νόμος εφαρμόζεται όπου συγκρούεται με το γενικό , ενώ κατά

---

¹² ΑνδρέαςΓ. Δημητρόπουλος, Συνταγματικά δικαιώματα-ειδικό μέρος;μητρικά δικαιώματα –φυσική υπόσταση , Σύστημα Συνταγματικού Δικαίου , τόμος Γ' -τεύχος II ,εκδ Αντ.Σακ.2007, σελ.352επ.

τα λοιπά εφαρμόζεται η γενική ρήτρα. Τέλος, σε περίπτωση σιωπής της ειδικής ρύθμισης, δηλαδή όταν η ειδική ρύθμιση δεν αναφέρεται στο περιεχόμενο της γενικής ρήτρας, η γενική ρήτρα ισχύει και εφαρμόζεται. Έχουμε και εδώ περίπτωση συνεφαρμογής. Οι διατάξεις αλληλοσυμπληρώνονται. Έτσι, ό,τι δε ρυθμίζεται με την ειδική διάταξη ρυθμίζεται με το περιεχόμενο της γενικής. Η μη ρητή αναφορά στη γενική ρήτρα δε σημαίνει αποκλεισμό της.

Συμπερασματικά, μπορούμε να συνοψίσουμε πως στην επιστήμη αναπτύχθηκαν δύο θεωρίες. Απ' τη μια η θεωρία της ειδικής εφαρμογής που τάσσεται υπέρ της άποψης ότι υπερισχύουν τα συγκεκριμένα συνταγματικά δικαιώματα των γενικών ρητρών. Απ' την άλλη η θεωρία της γενικής εφαρμογής που δέχεται ότι η οριοθετική τριάδα εφαρμόζεται σε όλα τα συνταγματικά δικαιώματα. Οι γενικές οριοθετήσεις αποτελούν κανόνες της συνολικής έννομης τάξης και ως τέτοιες εφαρμόζονται τόσο στα <<ανεπιφύλακτα >>όσο και στο <<περιορισμένα >>δικαιώματα. Πρόκειται για αντικειμενικές συνταγματικές αρχές που δεν έχουν να κάνουν μόνο με τους φορείς των ατομικών δικαιωμάτων αλλά καθοδηγούν γενικά τη δράση του κράτους και της διοίκησης. Η σχέση, επομένως, γενικών και ειδικών διατάξεων είναι σχέση συνεφαρμογής.

5.ΟΡΙΟΘΕΤΙΚΗ ΤΡΙΑΑΔΑ

*** η αρχή της συνταγματικής νομιμότητας**

Σύμφωνα με την αρχή της συνταγματικής νομιμότητας η δράση όλων των κοινωνιών του ιδιωτικού δικαίου ,ιδιωτών και κρατικών οργάνων , πρέπει να είναι σύμφωνη με το Σύνταγμα και με τους σύμφωνα προς αυτό νόμους¹³ . Η αρχή της συνταγματικής νομιμότητας εφαρμόζεται στο σύνολο της έννομης τάξης . Για το λόγο αυτό δε χρειάζεται να επαναλαμβάνεται σε κάθε διάταξη. Συμπεραίνουμε έτσι πως και η άσκηση των συνταγματικών δικαιωμάτων υπόκειται στο Σύνταγμα , αφού κάθε ανθρώπινη δράση οφείλει να εναρμονίζεται μ' αυτό .

Η επίκληση του άρθρου 5παρ.1Σ δε δικαιολογεί παράβαση οποιουδήποτε άλλου άρθρου του Συντάγματος αλλά ούτε και κάποιου άλλου νόμου σύμφωνα προς το Σύνταγμα . Ούτε η προσχηματική επίκληση της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας είναι δυνατή για τη δικαιολόγηση ή την κάλυψη παράνομων ενεργειών.Η ελευθερία αναγνωρίζεται μόνο στη νομιμότητα και όχι στην παρανομία.

Το Σύνταγμα αποτελεί οριοθέτηση άσκησης οποιουδήποτε δικαιώματος . Οι ίδιες οι συνταγματικές διατάξεις θέτουν ένα όριο μέσα στο οποίο πρέπει να

---

¹³ ΑνδρέαςΓ. Δημητρόπουλος, Συνταγματικά δικαιώματα-ειδικό μέρος:μητρικά δικαιώματα –φυσική υπόσταση , Σύστημα Συνταγματικού Δικαίου , τόμος Γ΄ -τεύχος ΙΙ ,εκδ Αντ.Σακ.2007, σελ.352επ.

ασκούνται τα θεμελιώδη δικαιώματα . Όσες διατάξεις αναφέρονται στα θεμελιώδη δικαιώματα πρέπει να ερμηνεύονται συνδυαστικά . Καταλήγουμε έτσι στο συμπέρασμα ότι η αναγωγή του Συντάγματος σε γενική οριοθέτηση δεν προκύπτει μόνο απ' το άρθρο 5παρ.1Σ αλλά και απ' την επιταγή γενικού σεβασμού προς το Σύνταγμα που κατοχυρώνεται στο άρθρο 120παρ.2Σ.

Το Σύνταγμα ωστόσο δεν παρέχει << γενική επιφύλαξη νόμου υπέρ του κοινού νομοθέτη >>. Ο κοινός νομοθέτης αντίθετα είναι υποχρεωμένος να επικαλείται το Σύνταγμα όχι γενικά και αόριστα αλλά συγκεκριμένες διατάξεις του¹⁴ . Επειδή ακριβώς το Σύνταγμα καταλαμβάνει τη συνολική έννομη τάξη δεσμεύει και τον νομοθέτη ως προς την έκταση των αρμοδιοτήτων του . Συνεπώς, ο κοινός νομοθέτης οφείλει να θεσπίζει διατάξεις σύμφωνες προς το Σύνταγμα .

Το τυπικό Σύνταγμα οριοθετεί την ελευθερία ανάπτυξης της προσωπικότητας όχι μόνο με τις διατάξεις που κατοχυρώνουν ατομικά δικαιώματα αλλά και με τις διατάξεις του οργανωτικού μέρους. Όλες οι διατάξεις του Συντάγματος ανεξάρτητα από το τμήμα στο οποίο συστηματικά ανήκουν , επιτελούν την παραπάνω οριοθετική λειτουργία .

Στην έννοια του Συντάγματος ανήκουν εκτός των άλλων και οι γενικές αρχές του Συντάγματος . Αυτές μπορεί να είναι ρητά διατυπωμένες στο κείμενο του Συντάγματος , μπορεί όμως και όχι. Αν δεν είναι ρητά

---

¹⁴ Γεωργόπουλος Κων/ντινος , Επίτομο Συνταγματικό Δίκαιο , εκδ.Αντ.Σακ.1998, σελ.483επ.

διατυπωμένες θα προκύπτουν εμμέσως από αυτό .
Παράδειγμα μιας τέτοιας αρχής¹⁵ είναι η αρχή της αναλογικότητας . Άρα και αυτή η αρχή οριοθετεί την ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας . Είναι μορφή οριακού συνταγματικού ελέγχου . Συγκεκριμένα , στο άρθρο 25παρ.1δΣ ορίζεται ότι οι περιορισμοί που μπορούν να επιβληθούν στα θεμελιώδη δικαιώματα <<πρέπει να προβλέπονται είτε από το Σύνταγμα είτε από το νόμο , εφόσον υπάρχει επιφύλαξη υπέρ αυτού και να σέβονται την αρχή της αναλογικότητας >>.

***η αρχή της κοινωνικότητας**

Η ελευθερία που προστατεύεται από το άρθρο 5παρ.1 Σ δεν είναι απεριόριστη , αλλά οριοθετείται . Τα δικαιώματα των άλλων αποτελούν όριο στην άσκηση του εν λόγω δικαιώματος . Μπορεί να λεχθεί¹⁶ ότι ο <<περιορισμός >>αυτός συνιστά προσαρμογή στις σύγχρονες αντιλήψεις της διάταξης του άρθρου 4της Διακήρυξης των Δικαιωμάτων του ανθρώπου και του Πολίτου του 1789 που όριζε ότι η άσκηση των φυσικών δικαιωμάτων κάθε ανθρώπου έχει σαν όρια την εξασφάλιση της απόλαυσης των ίδιων δικαιωμάτων από τα άλλα μέλη της κοινωνίας .

---

¹⁵ Π.Δ.Δαγτόγλου, Συνταγματικό Δίκαιο , Ατομικά Δικαιώματα Β',β' εκδ., εκδ.Αντ.Ν.Σακ2005.,σελ.133επ.

¹⁶ Γεωργόπουλος Κων/ντινος , Επίτομο Συνταγματικό Δίκαιο , εκδ.Αντ.Σακ.1998, σελ.483επ.

Τα δικαιώματα των άλλων είναι τμήμα της γενικότερης ρήτηρας της κοινωνικότητας . Η ανάπτυξη της προσωπικότητας είναι σύννομη εφόσον πραγματοποιείται κατά χρόνο, τόπο και τρόπο που δεν προσβάλλει τα δικαιώματα των άλλων .Βλέπουμε , λοιπόν, πως η ελευθερία σχετικοποιείται .

Τα δικαιώματα των άλλων αποτελούν <<απλές επιδράσεις >>και όχι περιορισμούς ¹⁷. Δε συρρικνώνουν το γενικό περιεχόμενο του δικαιώματος . Προσβολή δικαιώματος άλλου υπάρχει στις περιπτώσεις όπου ο επιτιθέμενος φορέας δικαιώματος υπεισέρχεται στη σφαίρα επιρροής του αμυνόμενου. Τότε η συμπεριφορά του επιτιθέμενου φορέα είναι παράνομη και δεν υπάγεται στον προστατευτικό κύκλο του άρθρου 5παρ.1Σ.

Λέγοντας <<δικαιώματα των άλλων>>στο άρθρο 5παρ.1Σ νοούνται ¹⁸όλα τα συνταγματικά δικαιώματα καθώς επίσης και τα με την κοινή νομοθεσία εξειδικευμένα δικαιώματα δημοσίου ή ιδιωτικού δικαίου. Με τον όρο <<δικαιώματα των άλλων >>γίνεται αναφορά καταρχήν στα ατομικά δικαιώματα , συμπεριλαμβανομένου και του άρθρου 5παρ.1Σ. Οι νόμοι που περιορίζουν την άσκηση αυτού του δικαιώματος ώστε να εξασφαλιστεί η σύγχρονη άσκησή του απ' τους άλλους είναι σύμφωνοι με το Σύνταγμα .<<Δικαιώματα

---

¹⁷ ΑνδρέαςΓ. Δημητρόπουλος, Συνταγματικά δικαιώματα-ειδικό μέρος:μητρικά δικαιώματα –φυσική υπόσταση , Σύστημα Συνταγματικού Δικαίου , τόμος Γ΄-τεύχος ΙΙ ,εκδ Αντ.Σακ.2007, σελ.352επ.

¹⁸ Π.Δ.Δαγτόγλου, Συνταγματικό Δίκαιο , Ατομικά Δικαιώματα Β΄,β΄ εκδ., εκδ.Αντ.Ν.Σακ2005.,σελ.133επ.

των άλλων >>είναι και όλα τα ιδιωτικά δικαιώματα είτε προκύπτουν από το νόμο είτε από τη σύμβαση , με την προϋπόθεση ότι δε ματαιώνουν την άσκηση του άρθρου 5παρ.1 Σ από συγκεκριμένο πρόσωπο . Τέλος, αξίζει να προσθέσουμε πως στην έννοια <<δικαιώματα των άλλων >>δεν περιλαμβάνονται τα απλά συμφέροντα των άλλων που δεν προστατεύονται ειδικώς από το δίκαιο . Στην έννοια αυτή περιλαμβάνονται μόνο δικαιώματα ή έννομα συμφέροντα των άλλων.

Όπως επισημάναμε παραπάνω , τα δικαιώματα των άλλων είναι μέρος της γενικής ρήτρας της κοινωνικότητας¹⁹ . Η κοινωνική οριοθέτηση των συνταγματικών δικαιωμάτων αποτελεί πραγματική αναγκαιότητα . Η κοινωνική οριοθέτηση μορφοποιεί την ελευθερία μέσα στα πλαίσια της κοινωνίας, όπου ο άνθρωπος ζει και δραστηριοποιείται . Το δικαίωμα έχει λόγο ύπαρξης μόνο μέσα στην κοινωνία με αποτέλεσμα να προσδίδεται κοινωνικός χαρακτήρας .

Η κοινωνική οριοθέτηση αναπτύσσεται σε τρία²⁰ επίπεδα. Πρώτον , έχουμε τη γενική αφηρημένη κοινωνική οριοθέτηση του άρθρου 25παρ.2Σ. Σύμφωνα μ' αυτό <<η αναγνώριση και η προστασία των θεμελιωδών και απαράγραπτων δικαιωμάτων του ανθρώπου από την Πολιτεία αποβλέπει στην πραγμάτωση της κοινωνικής προόδου μέσα σε ελευθερία

---

¹⁹ Ανδρέας Γ. Δημητρόπουλος , Κοινωνικός Ανθρωπισμός και Ανθρώπινα Δικαιώματα,εκδ.Σακ.,σελ.146επ.

²⁰ Ανδρέας Γ. Δημητρόπουλος , Συνταγματικά Δικαιώματα , Γενικό μέρος , Σύστημα Συνταγματικού Δικαίου , τόμος Γ΄-Ημίτομος Ι,εκδ.Σακ.Αθήνα-Θεσσαλονίκη,σελ.172επ

και δικαιοσύνη>>.Τα δικαιώματα του ανθρώπου δεν είναι μόνο ατομικά αλλά και κοινωνικά . Οι γενικές ρήτρες των άρθρων 5παρ.1Σ και 25παρ.3Σ αποτελούν τις βασικές εκφάνσεις της γενικής κοινωνικής ρήτρας . Τέλος, σε ειδικές διατάξεις προβλέπονται ειδικές ρήτρες που εξειδικεύουν τη γενική κοινωνική ρήτρα .

Με την πάροδο του χρόνου τα ατομικιστικά δικαιώματα κοινωνικοποιήθηκαν²¹ . Πλέον δεν υφίσταται η αυστηρή διάκριση μεταξύ δημοσίου και ιδιωτικού δικαίου²². Βάσει των άρθρων 25παρ.1 Σ και 106παρ.2Σ υπάρχει μια αλληλεξάρτηση των μελών της κοινωνίας . Η ατομική και ιδιωτική δραστηριότητα στον κοινωνικό ,τον πολιτικό και οικονομικό χώρο δεν επιτρέπεται να αναπτύσσεται πέρα από τους σκοπούς που επιδιώκει το Σύνταγμα . Έχουμε ένα συγκερασμό κοινού και προσωπικών συμφερόντων.

Ο συγκερασμός αυτός είναι συνυφασμένος με τη μονιστική έννομη τάξη . Σ' αυτή δεν υπάρχουν όρια μεταξύ δημοσίου και ιδιωτικού συμφέροντος . Κάθε δραστηριότητα ατομική ή κρατική έχει ως σημείο αναφοράς την προτεραιότητα της ανθρώπινης αξίας στο Σύνταγμα.²³

Τα ατομικά συμφέροντα συναπαρτίζουν την έννοια του αφηρημένου <<δημοσίου συμφέροντος>>.

---

²¹ Ανδρέας Γ. Δημητρόπουλος , Κοινωνικός Ανθρωπισμός και Ανθρώπινα Δικαιώματα,εκδ.Σακ.,σελ.146επ.

²² Ανδρέας Γ. Δημητρόπουλος,Τα αμυντικά δικαιώματα του ανθρώπου και η μεταβολή της έννομης τάξης εκδ.Σακ.,σελ114επ.

²³ Κασιμάτης Γιώργιος , Μελέτες ΙΙΙ/1974-1999,Θεμελιώδη δικαιώματα και κοινωνικό κράτος , Σακ.2000, σελ.53επ.

Στο Σύνταγμα δεν προβλέπεται κάποια τέτοια γενική ρήτρα . Συνεπώς, τα θεμελιώδη δικαιώματα , όπως το άρθρο 5 παρ.1 Σ , δε μπορούν να περιοριστούν βάσει επίκλησης στο γενικό <<δημόσιο συμφέρον>>. Το γενικό συμφέρον τίθεται ως όριο στο Σύνταγμα μόνο όταν πρόκειται για άσκηση οικονομικών δικαιωμάτων βάσει ειδικών διατάξεων (17Σ και 106Σ) .

Συμπεραίνουμε , ότι ο συντακτικός νομοθέτης θέτει ως βασική αρχή της ιδιωτικής έννομης τάξης²⁴ το σεβασμό των δικαιωμάτων των άλλων . Η οριοθέτηση αυτή της δράσης των ανθρώπων συνιστά έκφραση της απόλυτης αμυντικής ενέργειας των θεμελιωδών δικαιωμάτων . Το άτομο οφείλει να μην παραβιάζει την ανθρώπινη αξία και τα δικαιώματα των άλλων . Ο κοινός νομοθέτης δεσμεύεται ως προς τη θέσπιση νέων περιορισμών και από τα δικαιώματα των άλλων .

---

²⁴ Ανδρέας Γ. Δημητρόπουλος, Η συνταγματική προστασία του ανθρώπου απ' την ιδιωτική εξουσία, εκδ. Σακ., σελ. 45 επ.

***η αρχή της χρηστότητας**

Το δικαίωμα του άρθρου 5παρ.1Σ αναφέρεται και στα χρηστά ήθη που δεν πρέπει να παραβιάζει. Πρόκειται για ηθικές αντιλήψεις που προσδιορίζονται απ' τους εκάστοτε (κυρίως ποινικούς) νόμους²⁵ μέσα πάντα στα όρια του Συντάγματος . Έχουμε να κάνουμε δηλαδή με επιφύλαξη νόμου .

Τα χρηστά ήθη αποτελούν τμήμα της γενικότερης ρήτηρας της χρηστότητας²⁶ . Η ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας δεν πρέπει να γίνεται κατά τρόπο που προσβάλλει τα χρηστά ήθη . Χρηστά ήθη είναι οι κρατούσες περί ηθικής αντιλήψεις της κοινωνίας. Ως μέτρο λαμβάνεται υπόψη ο μέσος τίμιος κοινωνικός άνθρωπος .

Όπως αναπτύξαμε ανωτέρω το ζήτημα που προκύπτει σχετικά με τα χρηστά ήθη είναι αν οριοθετούν μόνο την ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας ή αν οριοθετούν ταυτόχρονα και οποιοδήποτε θεμελιώδες δικαίωμα . Το ζήτημα βέβαια δεν υφίσταται σε εκείνες τις περιπτώσεις όπου γίνεται ειδική αναφορά,όπως το άρθρο 13παρ.2γΣ για το δικαίωμα λατρείας και το άρθρο 93παρ.2Σγια τη δημοσιότητα των συνεδριάσεων των

---

²⁵ Π.Δ.Δαγτόγλου, Συνταγματικό Δίκαιο , Ατομικά Δικαιώματα Β',β' εκδ., εκδ.Αντ.Ν.Σακ2005.,σελ.133επ.

²⁶ Ανδρέας Γ Δη μητρόπουλος, , Συνταγματικά Δικαιώματα , Γενικό μέρος , Σύστημα Συνταγματικού Δικαίου , τόμος Γ'-Ημίτομος Ι,εκδ.Σακ.Αθήνα-Θεσσαλονίκη,σελ.172επ

δικαστηρίων . Σ' αυτές τις περιπτώσεις η ειδική διάταξη δεν αποκλείει τη γενική αλλά συναρμολογείται.

Ο σεβασμός των χρηστών ηθών αποτελεί έκφραση της απόλυτης αμυντικής ενέργειας των θεμελιωδών δικαιωμάτων . Κάθε προσβολή της ανθρώπινης αξίας και των συνταγματικών δικαιωμάτων είναι αντίθετη προς τα χρηστά ήθη . Με τον όρο χρηστά ήθη εννοούμε όλο το πλέγμα των διανθρώπινων σχέσεων.

Ο συντακτικός νομοθέτης όπως για το <<Σύνταγμα >> και <<τα δικαιώματα >> δεν παρέχει εξουσιοδότηση στον κοινό νομοθέτη να θέτει περιορισμούς των θεμελιωδών δικαιωμάτων ορίζοντας την έννοια των χρηστών ηθών . Ο κοινός νομοθέτης δεν έχει τη δυνατότητα να επιτρέψει βάσει του κοινού δικαίου συμπεριφορά αντίθετη στα χρηστά ήθη .

Η άλλη διάσταση της ρήτρας της χρηστότητας είναι η απαγόρευση κατάχρησης που κατοχυρώνεται στο άρθρο 25 παρ.3Σ. Κατάχρηση δικαιώματος είναι η νομότυπη πλην όμως υπερβολική και για το λόγο αυτό μη ανεκτή από την έννομη τάξη άσκηση δικαιώματος . Πρόκειται για²⁷ <<υπερβολική χρήση >> και άρα για <<κακή χρήση >>. Καταχρηστική άσκηση δικαιώματος υπάρχει όταν ο σκοπός του φορέα του δικαιώματος και ο σκοπός του νομοθέτη δε συμπίπτουν. Όταν ο φορέας επιδιώκει σκοπούς διαφορετικούς από εκείνους για τους οποίους παρασχέθηκε το δικαίωμα ή όταν επιδιώκει

---

²⁷ Ανδρέας Γ Δημητρόπουλος, , Συνταγματικά Δικαιώματα , Γενικό μέρος , Σύστημα Συνταγματικού Δικαίου , τόμος Γ΄-Ημίτομος Ι, εκδ.Σακ.Αθήνα-Θεσσαλονίκη,σελ.172επ

σκοπούς αντίθετους προς την έννομη τάξη τότε ασκεί το δικαίωμά του καταχρηστικά . Με άλλα λόγια εκμεταλλεύεται την εξουσία που του δόθηκε από το δίκαιο .

Η απαγόρευση του άρθρου 25παρ.3 Σ είναι γενική συνταγματική αρχή . Εφαρμόζεται στο σύνολο της έννομης τάξης τόσο στο <<δημόσιο>>όσο και στο <<ιδιωτικό >>δίκαιο , αφού η έννομη τάξη εκλαμβάνεται ως ενιαία (25παρ.1Σ). Η διάταξη (25παρ.3Σ) αφορά καταρχήν στα συνταγματικά δικαιώματα . Ωστόσο γίνεται δεκτό ότι ρυθμίζει και τα παρεχόμενα απ' το κοινό δίκαιο δικαιώματα . Η γενική αρχή , επομένως , αναφέρεται σε όλα τα δικαιώματα και τα ιδιωτικά και τα δημόσια .

6.ΕΙΔΙΚΕΣ ΕΦΑΡΜΟΓΕΣ

Στο πλαίσιο της γενικής σχέσης πραγματοποιούνται οριοθετήσεις ενώ σε εκείνο της ειδικών σχέσεων επιβάλλονται περιορισμοί . Η ελευθερία της έκφρασης , όπως και κάθε συνταγματικό δικαίωμα οριοθετείται . Οι οριοθετήσεις συνιστούν το γενικό πλαίσιο μέσα στο οποίο ασκείται το συνταγματικό δικαίωμα . Η οριοθετική τριάδα είναι τα δικαιώματα των άλλων , το Σύνταγμα και τα χρηστά ήθη . Δεν επιτρέπεται , επομένως , η άσκηση του δικαιώματος κατά καταχρηστικό τρόπο ούτε παρέχεται στο φορέα το δικαίωμα προσβολής των χρηστών ηθών ή των δικαιωμάτων των άλλων .

Στο σημεία αυτό αξίζει να αναφέρουμε ενδεικτικά ορισμένα παραδείγματα . Έτσι η ελευθερία έκφρασης δεν παρέχει δυνατότητα εξύβρισης ή δυσφήμισης , καθόσον οριοθετείται από τα δικαιώματα των άλλων (δικαίωμα προσωπικότητας 5παρ.1Σ) ενδεχομένως κατά περίπτωση και από τα χρηστά ήθη αλλά και από τις διατάξεις των συμφωνων με το Σύνταγμα νόμων που απαγορεύουν την εξύβριση . Ο κολασμός των εγκλημάτων κατά της τιμής (361επ.ΠΚ) θέτει απλούς περιορισμούς που είναι αναγκαίοι προκειμένου να διαφυλάσσεται και η άσκηση των δικαιωμάτων των άλλων και η ανάπτυξη της προσωπικότητας (υπόθεση συκοφάντη δημοσιογράφου).

Σχετικά με το δικαίωμα ελευθερίας της τέχνης αξίζει να σημειωθεί ότι και αυτό οριοθετείται . Αν για

παράδειγμα κάποιος καλλιτέχνης ζωγραφίσει τον τοίχο ξένης ιδιοκτησίας χωρίς την άδεια του ιδιοκτήτη , τότε προσβάλλει το δικαίωμα ιδιοκτησίας του τελευταίου (17Σ) . Η ελευθερία της τέχνης (16παρ.1Σ) σε συνδυασμό με το άρθρο 5παρ.1Σ οριοθετείται από τα δικαιώματα των άλλων (υπόθεση <<γκράφιτι>>).

Ομοίως , η ελευθερία έκφρασης των πεποιθήσεων (14Σ) δεν παρέχει εξουσία αναγραφής συνθημάτων στον τοίχο ξένης ιδιοκτησίας ή αφισοκόλλησης²⁸ , διότι οριοθετείται από τα δικαιώματα των άλλων (δικαίωμα ιδιοκτησίας -17Σ). Επιπλέον, η ελευθερία της έκφρασης οριοθετούμενη από τα δικαιώματα των άλλων στο πλαίσιο της γενικής σχέσης μεταξύ των κοινωνιών του δικαίου , δεν παρέχει εξουσία πρόκλησης τέτοιων ισχυρών θορύβων ώστε να είναι αδύνατη η παραμονή και η εργασία στον ίδιο χώρο για μεγάλο χρονικό διάστημα . Κλείνοντας μπορούμε να πούμε ότι η ελευθερία οριοθετούμενη από τα δικαιώματα των άλλων και συγκεκριμένα από το δικαίωμα στην ιδιωτική ζωή δεν παρέχει εξουσία γνωστοποίησης πληροφοριών που ανάγονται στην ιδιωτική ζωή άλλων προσώπων .

Τα δικαστήρια θεμελιώνουν την προστασία του απορρήτου της ιδιωτικής ζωής άλλοτε στο άρθρο19Σ άλλοτε στα άρθρα 2παρ.1Σ και 5παρ.1Σ . Κατά μία

---

²⁸ Ανδρέας Γ Δη μητρόπουλος,Συνταγματικά δικαιώματα , ειδικό μέρος ,Παραδόσεις συνταγματικού δικαίου , τομ.ΙΙΙ,ημ.β' ,Αθήνα 2005,σελ.93επ.

άποψη ορθή είναι πρώτη εκδοχή²⁹ (<<ανταπόκριση και επικοινωνία με οποιοδήποτε τρόπο>>), ενώ τα άρθρα 2παρ.1Σ και 5 παρ. 1Σ περιέχουν γενικές διατάξεις η εφαρμογή των οποίων αποκλείεται όταν υφίσταται ειδική διάταξη . Η άποψη , όμως , αυτή δεν είναι ορθή γιατί όπως είδαμε οι γενικές ρήτρες δεν αποκλείονται αλλά συνεφαρμόζονται. Συνεπώς, ορθότερη θεσμική θεμελίωση για τα δικαστήρια θα ήταν η αναφορά και στα τρία άρθρα (19Σ, 2παρ.1Σ, 5παρ.1Σ) .

Χαρακτηριστικό παράδειγμα των δικαιωμάτων των άλλων αποτελεί το δικαίωμα λύσεως του γάμου. Το δικαίωμα αυτό οριοθετείται κυρίως από την προστασία των εννόμων συμφερόντων των τέκνων . Επιπλέον , στην οριοθετική ρήτρα των χρηστών θα προσέκρουε ο <<γάμος>> μεταξύ προσώπων του ίδιου φύλου.

Εκτός από τα παραπάνω , μπορούμε να προσθέσουμε ότι με την είσοδο σε διάφορους θεσμούς όπως στο θεσμό του γάμου συνάγονται ορισμένοι περιορισμοί . Έτσι , η ελευθερία ανάπτυξης της προσωπικότητας δεν παρέχει στον νυμφευμένο δικαίωμα διατήρησης εξωσυζυγικών σχέσεων . Πρόκειται για γνήσιο περιορισμό που συρρικνώνει την ατομική ελευθερία . Η απαγόρευση απορρέει από την εφαρμογή της στο θεσμό του γάμου.

Στη νομολογία υπάρχουν πολλές περιπτώσεις όπου διατάξεις του ιδιωτικού δικαίου κρίθηκε ότι

---

²⁹ Γιώργου Β. Καμίνη , Παράνομα αποδεικτικά μέσα και συνταγματική κατοχύρωση των ατομικών δικαιωμάτων , εκδ.Σακ.1998

παραβιάζουν την ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας³⁰ . Για να εικονογραφήσουμε το θέμα θα αναφερθούμε σε κάποιες απ' αυτές.

Πρώτον, σύμφωνα με το παλαιό δίκαιο <<μια παντρεμένη γυναίκα δε μπορούσε να εμπορεύεται δημοσίως χωρίς τη συναίνεση του ανδρός της >>. Η διάταξη αυτή μεταφυτεύτηκε από το γαλλικό code de commerce και ήταν ασυμβίβαστη με την ελληνική πραγματικότητα . Με την απόφαση 17084/73 του Πολυμελούς Πρωτοδικείου Αθηνών ³¹η διάταξη κρίθηκε αντισυνταγματική και άρα ανίσχυρη . Η απόφαση αυτή έλυσε πολλά απ' τα προβλήματα που είχαν ανακύψει εξαιτίας αυτής της διάταξης (άρθρο 4 ΕμπΝ) , η οποία και καταργήθηκε από το άρθρο 31 του ν.1329/83.

Το δεύτερο παράδειγμα είναι από το οικογενειακό δίκαιο. Σύμφωνα με το παλαιό οικογενειακό δίκαιο μόνος αρμόδιος να αποκηρύξει το παιδί που γεννήθηκε από τη γυναίκα του ήταν ο σύζυγός της (παλαιά 1471επ. ,1542 ΑΚ) .Η παράλειψή του είχε ως αποτέλεσμα να παγιωθεί μια ψεύτικη οικογενειακή κατάσταση . Το Εφ.Αθηνών 10168/82³² εξαφάνισε την πρωτόδικη απόφαση η οποία απέρριψε ως ανομιμοποίητη αγωγή προσβολής της πατρότητας που ασκήθηκε από το ίδιο το τέκνο μετά την ενηλικίωσή του . Δέχθηκε ότι οι διατάξεις του ΑΚ ήταν ασυμβίβαστες με την ελεύθερη

---

³⁰ Μαθθίας Στέφανος , Οι συνταγματικές ελευθερίες στην πράξη ,εκδ.Σακ .Αθήνα 1986,σελ.113επ.

³¹ ΝοΒ22 258

³² ΝοΒ31 242

ανάπτυξη της προσωπικότητας . Η ελευθερία αυτή περιλαμβάνει και την αποποίηση πλασματικής πατρότητας και αναζήτηση της αληθινής . Ήδη πλέον βάσει του άρθρου 17του ν.1329/83 κατοχυρώνεται το δικαίωμα του τέκνου να προσβάλει την πατρότητα (άρθρα 1469επ.ΑΚ).

Τέλος , σύμφωνα με το παλαιό δίκαιο (παλαιά άρθρα 1539επ. ΑΚ) κάθε παιδί που τύχαινε να γεννηθεί χωρίς γάμο των γονέων του ήταν καταδικασμένο να ζήσει με το στίγμα του <<εξώγαμου>>, αλλά και με περιορισμένα οικογενειακά και περιουσιακά δικαιώματα παρά την εκούσια ή δικαστική αναγνώριση . Ο περιορισμός αυτός βάραινε την ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας του τέκνου και υπονόμεινε το μέλλον του . Το άρθρο 5παρ.1Σ επιτάσσει την εξίσωση του τέκνου χωρίς γάμο των γονέων του με εκείνο που γεννήθηκε μετά το γάμο των γονέων του . Ο ν.1329/83 θεσμοθέτησε πραγματικά την εξίσωση αυτή (άρθρο 1484 ΑΚ) .

Συμπεραίνουμε , ότι οι παραπάνω ατέλειες του δικαίου πριν τη νομοθετική αλλαγή τους διορθώνονταν με επίκληση του δικαιώματος προσωπικότητας , που αποτελεί θεμελιώδες δικαίωμα του δικαϊκού μας συστήματος .

7.ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ

Η άσκηση του δικαιώματος ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας (5παρ.1Σ) δεν πρέπει να προσβάλλει τα δικαιώματα των άλλων , το Σύνταγμα και τα χρηστά ήθη . Οι τρεις αυτές προϋποθέσεις οριοθετούν το περιεχόμενο του δικαιώματος , δηλαδή το μορφοποιούν εξ αρχής . Άρα δεν πρόκειται , όπως συχνά λέγεται , για περιοριστική αλλά για οριοθετική τριάδα .

Με αυτή την έννοια , ως γενική ρήτρα η διάταξη εφαρμόζεται σε όλα τα επιμέρους δικαιώματα . Οι ειδικές διατάξεις δεν αποκλείουν τη γενική παρά μόνο στο μέτρο που έρχονται σε αντίθεση . Κατά τα λοιπά είτε υπάρχει ρητή αναφορά είτε όχι στη γενική διάταξη αυτή πάντα εφαρμόζεται μαζί με την ειδική . Επομένως , επικρατεί η θεωρία της γενικής εφαρμογής .

Οι αρχές της νομιμότητας , της κοινωνικότητας και της χρηστότητας οριοθετούν το περιεχόμενο των επιμέρους συνταγματικών δικαιωμάτων . Το πεδίο εφαρμογής τους συνεπώς είναι ευρύ.

8.ΛΗΜΜΑΤΑ

προσωπικότητα –δικαιώματα των άλλων –
Σύνταγμα – χρηστά ήθη –εφαρμογή

personality –the rights of the others –
Constitution-honesty-application

9.ΠΕΡΙΛΗΨΗ(ελληνικά-αγγλικά)

Το άρθρο 5παρ.1Σ ορίζει ότι καθένας είναι ελεύθερος να αναπτύσσει την προσωπικότητά του χωρίς να προσβάλλει τα δικαιώματα των άλλων , το Σύνταγμα και τα χρηστά ήθη. Με αυτές τις προϋποθέσεις που θέτει οριοθετεί κάθε επιμέρους συνταγματικό δικαίωμα . Δεν το περιορίζει , δε συρρικνώνει δηλαδή το περιεχόμενο του κάθε δικαιώματος . Απλά το οριοθετεί. Την οριοθετική τριάδα αποτελούν η αρχή της νομιμότητας , της κοινωνικότητας και της χρηστότητας . Ως οριοθέτηση σε κάθε δικαίωμα το άρθρο 5παρ.1Σ εφαρμόζεται σε όλα τα συνταγματικά δικαιώματα . Η ύπαρξη ειδικών συνταγματικών δικαιωμάτων δεν αναιρεί την εφαρμογή της γενικής αυτής διάταξης .

The rule of 5p.1 defines that everybody has the possibility to develop the personality providing the fact that he does not assault the Constitution , the rights of everybody else and the honesty . Under all these conditions it sets boundaries for every constitutional right. It does not restrict its subject , but simply it sets boundaries without a shrinking of its subject . The boundaries are constituted of the Constitution , the rights of everybody else and the honesty . As boundaries they are implemented to all the constitutional rights . The specific article does not exclude the application of the general rule.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Α.ΕΙΔΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- 1)Πούλης Ε. Παναγιώτης , Εισαγωγή στο Δημόσιο Δίκαιο (β' έκδοση) ,εκδ.Αντ.Σακ.2003
- 2)Ανδρέας Γ. Δημητρόπουλος, Συνταγματικά δικαιώματα-ειδικό μέρος:μητρικά δικαιώματα –φυσική υπόσταση , Σύστημα Συνταγματικού Δικαίου , τόμος Γ΄-τεύχος ΙΙ ,εκδ Αντ.Σακ.2007
- 3)Ανδρέας Γ. Δημητρόπουλος, Συνταγματικά Δικαιώματα , Γενικό μέρος , Σύστημα Συνταγματικού Δικαίου , τόμος Γ΄-Ημίτομος Ι,εκδ.Σακ.Αθήνα-Θεσσαλονίκη
- 4)Π.Δ.Δαγτόγλου, Συνταγματικό Δίκαιο , Ατομικά Δικαιώματα Α΄,β΄εκδ., εκδ.Αντ.Ν.Σακ2005.
- 5)Ανδρέας Γ. Δημητρόπουλος , Κοινωνικός Ανθρωπισμός και Ανθρώπινα Δικαιώματα,εκδ.Σακ
- 6)Αθανασίου Ε. Ράικου,Παραδόσεις Συνταγματικού Δικαίου (κατά το Σ του 1975) , τόμος β΄,Τα Θεμελιώδη Δικαιώματα ,τεύχος α΄,εκδ.3^η ,εκδ.Αντ.Σακ.Αθήνα1984
- 7)Π.Δ.Δαγτόγλου, Συνταγματικό Δίκαιο , Ατομικά Δικαιώματα Β΄,β΄εκδ., εκδ.Αντ.Ν.Σακ2005
- 8)Ανδρέας Γ. Δημητρόπουλος, Συνταγματικά δικαιώματα-ειδικό μέρος:μητρικά δικαιώματα –φυσική υπόσταση , Σύστημα Συνταγματικού Δικαίου , τόμος Γ΄-τεύχος ΙΙ ,εκδ Αντ.Σακ.2007
- 9)Γεωργόπουλος Κων/ντινος , Επίτομο Συνταγματικό Δίκαιο , εκδ.Αντ.Σακ.1998
- 10)Ανδρέας Γ. Δημητρόπουλος,Τα αμυντικά δικαιώματα του ανθρώπου και η μεταβολή της έννομης τάξης εκδ.Σακ.
- 11)Κασιμάτης Γιώργιος , Μελέτες ΙΙΙ/1974-1999,Θεμελιώδη δικαιώματα και κοινωνικό κράτος , Σακ.2000
- 12)Ανδρέας Γ. Δημητρόπουλος, Η συνταγματική προστασία του ανθρώπου απ' την ιδιωτική εξουσία,εκδ.Σακ.
- 13)Ανδρέας Γ Δημητρόπουλος,Συνταγματικά δικαιώματα , ειδικό μέρος Παραδόσεις συνταγματικού δικαίου , τομ.ΙΙΙ,ημ.β΄ ,Αθήνα 2005
- 14)Γιώργου Β. Καμίνη , Παράνομα αποδεικτικά μέσα και συνταγματική κατοχύρωση των ατομικών δικαιωμάτων , εκδ.Σακ.1998
- 15)Ματθίας Στέφανος , Οι συνταγματικές ελευθερίες στην πράξη ,εκδ.Σακ .Αθήνα 1986

Β.ΓΕΝΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1)Τ.Βιδάλη , Π.Δημητρόπουλου , Απ.Παπακωνσταντίνου , Κ .Παπανικολάου, Το Σύνταγμα της Ελλάδος και η Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου , εκδ.Ν. Σάκκουλα_ , Αθήνα –Κομοτηνή, 2003

2)Κώστα Γ. Μαυριά –Αντώνη Μ. Παντελή , Συνταγματικά κείμενα ελληνικά και ξένα , β'εκδ.,εκδ.Αντων.Ν.Σάκκουλα, Αθήνα –Κομοτηνή, 1990

Γ.ΑΡΘΡΑ ΣΕ ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ

Ζώρας Κ. , Η συνταγματική αρχή του σεβασμού και της προστασίας της ανθρώπινης αξιοπρέπειας κατά το Γερμανικό Ομοσπονδιακό Σύνταγμα , Το Σ 1978

Δ.ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ

1)Πολ.Πρωτ.Αθηνών17084/73,ΝοΒ22258.

2)Εφ.Αθηνών10168/82,ΝοΒ31 242